

А.М. Фесенко

Державний університет інформатики і штучного інтелекту, м. Донецьк, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РЕЄСТРАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД НА ДОНЕЧЧИНІ У 20-х рр. ХХ ст.

У статті автор на основі літературної і джерельної бази аналізує та узагальнює особливості проведення державної політики щодо реєстрації релігійних громад на Донеччині у 20-х рр. ХХ ст. Автор зазначає, що вплив православної церкви на суспільно-політичне життя Донеччини ще не був предметом спеціального дослідження, і тому вивчення ролі православної церкви в Донбасі у 1920-х рр. надасть можливість заповнити існуючі фактологічні прогалини у взаєминах державної влади і церкви в Україні.

Утвердження радянської влади в Україні, і зокрема на Донеччині, привело до встановлення нової концепції державно-церковних відносин, в якій підкреслювалось відокремлення церкви від держави. З перших днів приходу до влади більшовиків як для церкви, так і для інших релігійних організацій ситуація дуже ускладнюється. Для нової влади православна церква постає не політичним та ідеологічним супротивником, а політичним ворогом.

Метою даної роботи є аналіз особливостей державної політики щодо реєстрації релігійних громад, які дозволяють відтворити об'єктивну картину розвитку православної церкви у 1920-х рр. на території Донеччини.

Починаючи з 90-х рр. ХХ століття, відкриття раніше засекречених архівних фондів дало можливість історикам ознайомитися з документами, що висвітлюють радянську політику щодо релігії на Донеччині. Це привело до зростання кількості вітчизняних досліджень. Використання архівних матеріалів привело до більш об'єктивного вивчення проблем державно-церковних відносин у радянську добу, про що свідчать, зокрема, роботи В.Є. Єленського, А.Л. Зінченка, В.О. Пашенка, В.І. Силантьєва, Є.П. Слободянюка, В. Ченцова, О.П. Реєнта та ін.

Незважаючи на те, що дія Декретів РНК РСФРР розповсюджувалася на Україну та була обов'язковою для виконання українськими більшовиками, створювалися власні правові акти на основі відповідних російських законів. Наприкінці січня 1919 р. робітничо-селянський уряд України, який очолював Х.Г. Раковський, ухвалив Декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», який, за словами В.І. Силантьєва, майже повністю дублював Декрет РНК РСФРР, за винятком частини пункту 12, що стосувався позбавлення релігійних організацій прав юридичної особи. З цієї причини до серпня 1920 р. статuti багатьох релігійних громад Київської, Полтавської та інших губерній республіки реєструвалися місцевими органами радянської влади з визнанням їх права юридичної особи. Тільки рішенням Політбюро ЦК КП(б)У від 1 серпня 1920 р., що було підтверджено відповідною постановою РНК УСРР від 3 серпня 1920 р., вони були позбавлені цих прав [1, арк. 6]. Ст. 13 Цивільного кодексу УСРР 1922 р. визначала юридичних осіб як «об'єднання осіб, установи або організації, що можуть набувати права на майно, вступати в зобов'язання, позивати та відповідати на суді» [2]. Діяв цей документ до 1927 р. відповідно до постанови ВУЦВК. Від 12 жовтня 1927 р. набув чинності Адміністративний кодекс УСРР.

Враховуючи глибoku релігійність населення, особливо сільського, більшовики вимушені були надавати їм можливість задовольняти свої релігійні потреби. Але радянська держава хотіла бачити в православній церкві не єдину інституцію, а тільки

окремі громади. Відповідно до Декрету від 22 січня 1919 р. всі окремо існуючі церковні й релігійні громади мали існувати як приватні товариства та спілки. У країні до кінця 1922 р. не було єдиних вимог для релігійних об'єднань. Мінімальна кількість засновників для релігійної громади коливалася від 20, для релігійної групи – менше за 20 осіб. На території УСРР засновників повинно бути 20 осіб, а з середини липня 1923 р. – не менше 50 діючих членів громади. Після реєстрації релігійна громада мала право на отримання державного майна для здійснення своїх релігійних потреб, проводити молитовні зібрання та з'їзди, призначати або обирати священників для відправи релігійних обрядів. У період з січня по листопад 1921 р. Адмінвідділом НКВС УСРР були розглянуті заяви про реєстрацію і статuti 78 різних релігійних громад. Статuti 41 з них були зареєстровані, а 37 – не зареєстровані через «неузгодженість» поданих статутів з існуючими законоположеннями радянської влади і з багатьох інших причин політичного та економічного характеру [3, арк. 179].

На початку листопада 1922 р. вийшла постанова ВУЦВК, в якій зазначалося, що релігійна громада не може починати свою діяльність без попередньої реєстрації у відповідних органах влади. Громадяни, які бажали стати засновниками релігійної громади, повинні були надати разом з оплаченою заявою, гербовим збором про реєстрацію протокол установчих зборів громади, статут у 5 примірниках та список засновників у 3 примірниках. Засновником релігійної громади мав право стати кожний громадянин, що належав до відповідної релігійної конфесії і мав 18 років, за винятком осіб, що були позбавлені судом виборчих прав [4]. Діяльність священників обмежувалася лише відправою релігійних обрядів. Їм заборонялося втручатися у справи громади.

У другій половині 20-х рр. реєстрація релігійних громад регламентувалася циркуляром НКЮ УСРР від 28 серпня 1924 р., інструкцією НКВС і НКЮ УСРР № 31 райвиконкомом від 17 лютого 1925 р., обіжником НКВС УСРР № 81 від 27 травня 1925 р., а також обіжником НКВС УСРР № 6 від 8 січня 1925 р. Для своєї реєстрації релігійні громади зобов'язані представити відповідну заяву, підписану 50 засновниками громади; квитанцію про оплату за публікацію в газеті повідомлення про реєстрацію громади та ін. [5, арк. 6]. Згідно з архівними матеріалами, у разі перереєстрації свого статуту громада – в Донецькій губернії – повинна була заповнити спеціальну анкету, в якій зазначалися «час заснування, кількість членів громади, їх вік, стать, соціальний стан і національний склад; основні положення віровчення, наявність цінностей; розміри доходів, характер взаємовідношень з владою та ін.» [6, арк. 13]. Згодом був ухвалений «Типовий статут релігійних громад», що складався з 7 окремих розділів, в яких зазначалися цілі, функції, склад і кошти громади; порядок зміни її статуту і ліквідації.

Важливим документом, що регламентував діяльність релігійних громад на території Донеччини, була «Угода», що складалася з місцевим виконкомом. «Угода» складалася виключно з переліку обов'язків громади, що включав 10 позицій. Зокрема, в пункті 2 зазначалося, що не дозволяється влаштовувати в церквах політичних зборів, ворожих радянській владі; продаж, розповсюдження і зберігання брошур, листівок та інших матеріалів, спрямованих проти представників радянської влади; організацію хорових і музичних гуртків, проведення пропаганди серед молоді поза молитовними зібраннями [7, арк. 19]. «Угода» підписувалася особами церковної «п'ятдесятки» або членами громади. Після змін в Адміністративному кодексі УСРР (ст. 359) встановлювалися нові правила реєстрації релігійних громад: деяким конфесіям дозволялося засновувати нечисленні релігійні групи з кількістю засновників менше за 50 осіб, до того ж встановлювався порядок скликання загальних зборів і з'їздів релігійних громад.

Заяву на реєстрацію статуту (для створення нової релігійної громади або перереєстрацію) розглядала спеціально створена Міжвідомча комісія НКВС у справах неприбуткових спілок і об'єднань (МІКОСО). Органи влади повинні були протягом місяця

зареєструвати громаду або повідомити їй про відмову у реєстрації. Центральна комісія складалася з представників НКВС (голова), НКЮ та Всеукраїнської ради професійної спілки. У губерніях реєстраційні комісії існували при відділах управління губвиконкомів, до складу яких входили завідувач відділу управління або його заступник (голова), представники прокуратури й губпрофспілки. У 1925 р. губернські органи реєстрації змінюють на окружні, що діяли при адміністративних відділах окрвиконкомів. Вони склалися з голови окружного адмінвідділу, який очолював окружну міжурядову комісію, та голів окружних прокуратури й ради профспілки. Окружні МІКОСО своїх штатів не мали й користувалися апаратами адмінвідділів окрвиконкомів [8, с. 645].

На Донеччині після ухвалення спеціальної постанови губвиконкому від 30 січня 1921 р. розпочався процес реєстрації релігійних громад та груп. Але, як зазначається в документації Донецького адміністративного відділу, ця справа проводилася «без жодної планової вказівки й не дала належного результату». Більшість статутів складалася самими релігійними громадами. Їх реєстрацією займався тільки начальник губвідділу управління Ярошук без відома МІКОСО [9, арк. 11]. В інструкції Донецькому губернському виконавчому комітету наводиться, що для реєстрації в МІКОСО при губвиконкомі релігійна громада мала надати: 1. Заяву у 3 примірниках; 2. Статут у 5 примірниках; 3. Протокол загальних зборів у 3 примірниках; 4. Список засновників (50 осіб) у 3 примірниках; 5. Список служителів культу у 3 примірниках; 6. Списки виконавчого органу у 3 примірниках; 7. Списки віруючих у 3 примірниках. Всі документи повинні бути завірені в райвиконкомі [10, арк. 42]. На початку 1925 р., у зв'язку з виходом постанов НКВС, донецька влада отримала інструкції про зміни щодо реєстрації статутів релігійних громад та при складанні угод на молитовні будинки [11, арк. 17-18].

На початку своєї роботи органи реєстрації релігійних громад стикалися з багатьма проблемами, що приводило до нарікань з боку центральних органів влади, але згодом, починаючи з квітня 1923 р., намітилися певні позитивні зрушення. На той час у Слов'янському повіті була зареєстрована 91 громада і передано в оренду віруючим за договором 83 церкви, у Маріупольському повіті – 76 і 46, у Юзівському повіті зареєстровано 67 і 54. У Старобільському повіті результати були дещо гіршими: станом на квітень 1924 р. зі 152 церков пройшло реєстрацію тільки 8. Всього в губернії на 31 квітня було легалізовано 478 церков і передано віруючим 308 храмів та 1 монастир [12, арк. 87-88]. Станом на 17 жовтня 1925 р. зареєстровані громади по Донецькому округу становлять загалом 102 громади, з яких 62 старослов'янські, 16 синодальних та 1 автокефальна [11, арк. 181].

На процес реєстрації наклали свій відбиток і особливості православної ситуації в Україні. Наприклад, в інструкції ДПУ від 21 серпня 1925 р. Донецькому губернському відділу зазначалося: «У підтвердження своїх неодноразових пояснень у справі переєстрації церковних управлінь автокефальної (Липківської) та старослов'янської (Тихонівської) церкви Адміністративний відділ НКВС УСРР для неухильного керування та виконання пояснює, що церковні управління зазначених течій реєструвати не слід, тим більше, не треба давати цим управлінням, де вони фактично існують, штампів та печаток» [11, арк. 146]. А ще раніше органи НКВС УСРР в інструкції від 7 липня 1925 р. Донецькому губернському виконавчому комітету додатково роз'яснили, що НКВС наполягає не чинити перешкод до реєстрації громадам нещодавно організованої течії, організаційно складеної під час Всеукраїнського собору єпископів і керованої Іоникієм, Булдовським, Погорілко. Крім того, пропонувалося реєструвати їх єпархіальні та добродійні управління, давати їм дозвіл на штампи і печатки, а також дозволяти з'їзди після погодження з відповідними установами [11, арк. 132]. До того ж релігійні громади, які змінили свою церковну орієнтацію, повинні були розглядатися як щойно створені, а тому повинні представляти в загальному порядку на реєстрацію свої статuti та визначати вповноважених для складання угоди на молитовні будинки та майно [11,

арк. 13]. Також реєстрація статутів релігійних громад (окрім церковних управлінь) проводилася незалежно від релігійної орієнтації [11, арк. 148]. В директиві НКВС № 262, надісланій губернському відділу управління, роз'яснювалося, що дозволяється реєстрація статутів релігійних громад тільки в губернському масштабі [13, арк. 306].

Таким чином, процес реєстрації релігійних громад з самого початку поширення радянського впливу на Донеччині був спрямований на встановлення контролю влади в справі регулювання церковних процесів. У 20-і роки ХХ ст. радянська влада вела цілеспрямовану боротьбу з релігією, складовою частиною якої була антирелігійна політика щодо представників духовенства, віруючих. Ставлення нової влади до православної церкви, як і до інших конфесій, на Донеччині визначалося статтею декрету «Радянська політика в релігійному питанні». Оскільки православна церква розглядалася як частина державного апарату Російської імперії, як знаряддя управління і панування експлуататорських верств над робітничим класом, то основна задача політики стосовно неї полягала в тому, щоб позбавити її домінуючої ролі серед інших конфесій, зменшити вплив церковників на людей. На території донецького регіону допускалося лише існування груп віруючих, яким надавалося право на відправлення культу, укладання договору з властями про оренду приміщення для богослужіння і запрошення священнослужителів для відправлення релігійних потреб.

ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДАГО. – Фонд 1. – Оп. 20. – Спр. 108.
2. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1922. – № 55.
3. ЦДАВО. – Фонд 5. – Оп. 1. – Спр. 507.
4. Бюлетень НКВС УСРР. – 1922. – № 13-14.
5. ЦДАГО. – Фонд 1. – Оп. 20. – Спр. 2006.
6. ДАДО. – Фонд 1. – Оп. 1 – Спр. 1497.
7. ДАХО. – Фонд 203. – Оп. 1. – Спр. 1964.
8. Фесенко А.М. Взаємовідношення між радянською владою та релігійними організаціями в Донбасі у 1924 – 1925 рр. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Людина-Світ-Культура»]. – К. – 2004. – С. 645-647.
9. ЦДАВО. – Фонд 5. – Оп. 3. – Спр. 1068.
10. ДАДО. – Фонд Р-575. – Оп. 1. – Спр. 1.
11. ДАДО. – Фонд Р-575. – Оп. 1. – Спр. 8.
12. ЦДАВО. – Фонд 5. – Оп. 1. – Спр. 2187.
13. ДАДО. – Р. 2. – Оп. 2. – Спр. 5.

А.Н. Фесенко

Особенности государственной политики касательно регистрации религиозных общин в Донецком регионе в 20-е гг. ХХ ст.

В статье автор на основе литературной и источниковой базы анализирует и обобщает особенности проведения государственной политики касательно регистрации религиозных общин в Донецком регионе в 20-е гг. ХХ ст. Автор отмечает, что влияние православной церкви на общественно-политическую жизнь Донецкого региона еще не было предметом специального исследования, и поэтому изучение роли православной церкви в Донбассе в 1920-е гг. предоставит возможность заполнить существующие фактологические пробелы во взаимоотношениях государственной власти и церкви в Украине.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2009.